

A VONZATSTRUKTÚRA SZEREPE A FUNKCIÓIGÉS SZERKEZETEK JELENTÉSSÖSSZEVONÁSSAL TÖRTÉNŐ FORDÍTÁSÁBAN

DOBOS CSILLA

Miskolci Egyetem, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
3515 Miskolc, Egyetemváros
nyedobos@uni-miskolc.hu

Kivonat: Jelen tanulmány a funkcióigés szerkezetek fordításának lehetőségeit és szintaktikai feltételeit vizsgálja. Német és magyar szépirodalmi szövegek egybevető elemzése során arra keressük a választ, hogy a forrásnyelvi német funkcióigés szerkezetek és a célnyelvi magyar igék vonzatkeretében megfigyelhető eltérések milyen mértékben befolyásolják a funkcióigés szerkezetek jelentésszövevonással történő fordítását.

Kulcsszavak: átváltási műveletek, jelentésszövevonás, funkcióigés szerkezetek, komplex régensek, vonzatok

Bevezetés

A jelentésszövevonás olyan, a fordítások során gyakran előforduló lexikai átváltási művelet, amelyet elsősorban szövegeknek magyar nyelvre történő átültetésekor alkalmazunk. Tipikus esetei ennek egyrészt a névszói szerkezetek jelentésének az összevonása és egyetlen szó segítségével történő visszaadása (pl.: *Mädchen aus der Küche* 'konyhalány'; *Käppchen aus rotem Sanft*; 'piros bársonysapka' *auf der hölzernen Brücke* 'fahídon' stb.), másrészt a kezdést kifejező, ill. a modális segédigék jelentésének beolvasztása a főigébe (pl.: *beginnen über die Brücke zu gehen* 'nekivág a hídnak'; *beobachten können* 'megfigyelhet' stb.). A jelentések összevonására akkor kerülhet sor, amikor a fordító két vagy több forrásnyelvi lexikai kódegység értelmét egyetlen (gyakran összetett vagy képzett) szóval is ki tudja fejezni a célnyelvben (Klaudy–Salánki 2000: 34, Klaudy–Simigné 1996: 189-197). A jelenségnek – a már említetteken kívül is – több altípusa ismert (vö.: Klaudy 1997: 67); közülük a legfontosabbak az alábbiak:

- Összevonás rokonságnevek esetében (pl.: *Schwester und Bruder* 'testvérek'),
- Összevonás az előjárós főnevek, ill. határozói szerkezetek szóalkotási sajátosságainak különbségei miatt (pl.: *Bedürfnis nach Rache* 'bosszúvágy'; *bis zu einer kleinen Spalte* 'résnyire'; *mit heller Stimme* 'harsányan'),
- Összevonás idéző igék módhatározójának az igébe való beolvasztása során (pl.: *stolz sagen* 'büszkélkedik'),
- Összevonás általános jelentésű igének konkrét jelentésű főnévvel vagy melléknévvel történő összekapcsolódása nyomán (pl.: *Angst haben* 'fél', *blödsinnig machen* 'megbolondít').

A funkcióigés szerkezetek jelentésszövevonással történő fordítása a negyedik csoportban körülrít jelenséggel áll rokonságban, hiszen a vizsgált szerkezetekben egy különböző mértékben deszemantizálódott, általános jelentésű, lexikailag és

szemantikailag „gyengült” igei komponens kapcsolódik egy konkrét jelentésű, lexikai-szemantikai szempontból teljes értékű főnévhez.

1. A funkcióigés szerkezetek általános jellemzői

A magyar nyelvészek a XIX. század közepe óta intenzíven foglalkoznak az ige-főnév szókapcsolatok vizsgálatával. Használatuk megítélése elsődlegesen mint nyelvhelyességi probléma merült fel. Bíráloi „terjengősnek, fölöslegesnek, kétértelműnek, cikornyásnak, dagályosnak, hivataloskodónak, idegenszerűnek, semmitmondónak, kifejezéstelennek, színtelennek, csúnyának”, sőt – jellemző korabeli szóhasználattal – „garázdának és duplafenekűnek” minősítették őket. A magyar nyelvben a „legesleggarázdább” ige a *csinál*, s ezt követik olyan igék, mint például az *eszközöl, juttat, tesz, bír, foganatosít, helyez, hoz, nyer, nyújt, ad, emel, folytat, gyakorol, képez, rendelkezik, talál, szerez, történik, vesz* stb. (Prohászka 1956: 185)

A magyar szakirodalomban a *funkcióige* terminust egy lehetséges önálló szófaji kategória megnevezésére először Keszler Borbála alkalmazta *A mai magyar nyelv szófaji rendszere* című tanulmányában. Nézete szerint: „A funkcióigék jellemzője, hogy egy határozós vagy tárgyragos esetben álló névszóval fordulnak elő; önálló jelentésük lényegtelen; gyakran helyettesíthető a szerkezet a jelentés magvát hordozó (ragos) névszóból képzett igével” (Keszler 1992: 131-134).

A funkcióige a legtöbbször csupán az ige grammatikai funkcióját hordozza, olykor azonban inchoatív (kezdő), ill. perfektív (befejezettségre utaló) árnyalatot is kifejezhet. Példák:

kölcsön vesz (kölcsönöz),
kifogást emel (kifogásol),
választ ad (válaszol),
cserébe ad (cserél),
eligazítást ad (eligazít),
újtára bocsát (elbocsát),
rendszerbe foglal (rendszereszt),
ítéletet hoz (ítélkezik),
szövetséget köt (szövetkezik),

gyanúba fog (gyanúsít),
parancsot ad (parancsol),
hálát ad (hálálkodik),
engedélyt ad (engedélyez),
bosszút áll (bosszul),
fogságba esik (elfogják),
levelezést folytat (levelez),
döntést hoz (dönt),
zavart okoz (zavar) stb.”

(Keszler 1994: 49)

A funkcióigés szerkezetek részletes és mélyreható vizsgálata már hosszabb ideje foglalkoznak a német nyelvészeket is; különösen intenzívvé váltak ezek a vizsgálatok a nyolcvanas évektől kezdődően. Csupán néhány példa ezen utóbbi időszak vonatkozó szakirodalmából: Sommerfeldt 1980, Helbig 1984, Schumacher 1986, Polenz 1987. A magyar nyelvészekhez hasonlóan a germanisták többsége is helyteleníti az említett szerkezetek használatát, mondván, hogy „amit egyszerűen is ki lehet fejezni, azt nem kell bonyolultan megfogalmazni” („Was man einfacher ausdrücken kann, soll man nicht kompliziert sagen”) (idézi Bassola 1995).

1. 1. A funkcióigés szerkezetek igei komponensének jellemzői

A vizsgált szerkezetek szintaktikai központját az ún. funkcióigék alkotják. Ezek a szókapcsolatot – a mondatrészeremtő segédigékhez hasonlóan – az igeiség

kategóriáival (idő, mód, szám, személy) látják el, miáltal a funkcióigés szerkezet állítmányi szerepet tölthet be a mondatban. Az igei és a főnévi komponens ugyanakkor együttesen határozza meg a megfelelő vonzatok jelenlétét a mondatban, tehát a mondat régensének¹ szerepét nem a puszta funkcióige, hanem a funkcióigés szerkezet tölti be. Az ilyen, több szóból álló régenseket komplex régenseknek nevezzük (Komlósy 1992: 334-348).

A tartalmas igékből deszemantizáció útján kialakuló funkcióigéknek ún. indikatív jelentése van (Mordvilko 1964: 74-78), amely kettős feladatot lát el:

- (a) rámutat a névszói komponens által jelölt cselekvésre,
- (b) a névszói komponens által jelölt cselekvés kiegészítő jellemzését adja (pl.: tudomására hoz, tudomásul vesz).

1. 2. A funkcióigés szerkezetek főnévi komponensének jellemzői

A főnévi komponens a funkcióigés szerkezetek szintaktikai struktúrájának függő eleme, szemantikai szempontból azonban meghatározó szerepet tölt be a szókapcsolatban, minthogy annak fogalmi központját alkotja. Ezt igazolják azok a funkcióigés szerkezetek, amelyekben – azonos funkcióige mellett – a főnévi komponens megváltoztatása az egész szerkezet jelentésének megváltozását eredményezi. Ezt illusztráljuk a következő, a *tesz* igével alkotott funkcióigés szerkezetekkel:

<i>javaslatot tesz</i> (javasol),	<i>feljelentést tesz</i> (feljelent),
<i>fogadalmat tesz</i> (megfogad),	<i>kijelentést tesz</i> (kijelent),
<i>lépést tesz</i> (lép),	<i>intézkedést tesz</i> (intézkedik),
<i>kísérletet tesz</i> (megkísérel),	<i>látogatást tesz</i> (meglátogat),
<i>módosítást tesz</i> (módosít),	<i>sétát tesz</i> (sétál),
<i>nyilatkozatot tesz</i> (nyilatkozik) stb.	

A példákban bemutatott jelenség nem egyedül a magyar nyelv sajátja, hanem általában is jellemzője a funkcióigés szerkezetek:

▪ <i>совершать экскурсию</i> 'kirándulni', ▪ <i>совершать прогулку</i> 'sétálni', ▪ <i>совершать путешествие</i> 'utazni';	▪ <i>to take a seat</i> 'leülni', ▪ <i>to take a walk</i> 'sétálni', ▪ <i>to take a tea</i> 'teázni';
	▪ <i>Abschied nehmen</i> 'búcsúzni', ▪ <i>Anfang nehmen</i> 'elkezdődni', ▪ <i>ein Bad nehmen</i> 'fürödni'.

A funkcióigés szerkezetek főnévi komponensének szemantikai dominanciáját mutatja az is, hogy a funkcióigés szerkezettel megegyező tartalmat közvetítő ige töve nem a funkcióigével, hanem a főnévi komponens szótövével egyezik meg. Például: *bevásárlást eszközöl* = *bevásárol*, *fizetést eszközöl* = *fizet*, *javítást eszközöl* = *javít*, *módosítást eszközöl* = *módosít* stb. Ennek nyilvánvaló oka az, hogy a főnévi komponens – eredetét tekintve – éppen az adott egyszerű igéből képzett *-ás/-és* végű főnév.

Ugyanezt tapasztaljuk a német és az orosz esetében is: mindkét nyelvben a megfelelő egyszerű igére visszamenő deverbális főnevek szerepelnek a funkcióigés szerkezetekben:

Hilfe leisten = *helfen*,
einen Befehl geben = *befehlen*,
eine Andeutung machen = *andeuten*,
eine Verhaftung vornehmen = *verhaften*,

подвергать критике = *критиковать*,
иметь желание = *желать*,
совершать предательство = *предать*,
принимать решение = *решать* stb.

A főnévi komponens szintaktikai szerepét a főnév kategóriájára jellemző morfoszintaktikai ismérvek határozzák meg. Példaként említhetjük a szám kategóriáját, ami lehetővé teszi a funkciógés szerkezetekben szereplő főnévi komponens egyes, illetve többes számban való előfordulását is: *határozatot hoz* – *határozatokat hoz*, *lépést tesz* – *lépéseket tesz* stb. Szintén a főnév grammatikai tulajdonságai teszik lehetővé a jelzővel/jelzőkkel bővített funkciógés szerkezetek létrehozását: *fontos megbeszélést folytat*, *halálos ítéletet hoz*. S ugyanígy találjuk ezt a németben és az oroszban is: *nützliche Arbeit leisten*, *berechtigte Kritik üben*; *вынести обвинительный приговор*, *дать невыполнимое обещание* stb.

A funkciógés szerkezetekben tehát megoszlanak a szintaktikai és a szemantikai feladatok, sőt a funkciók polarizálódnak: a funkciógés szerkezetek szintaktikai központja a funkcióige, szemantikai központja a főnévi komponens lesz. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a főnévi komponens egyedül felelős a funkciógés szerkezetek szemantikai struktúrájának a kialakításáért, vagy hogy a funkciógék egyáltalán nem járulnak hozzá a funkciógés szerkezetek jelentésének a megteremtéséhez. A különbség az arányokban van: a főnévi komponens jelentése alapvetően határozza meg a funkciógés szerkezetek szemantikai struktúráját, míg a funkciógék indikatív jelentése egyszerűen rámutat e jelentésre, avagy módosítja, pontosítja, árnyalja és kiegészíti azt: *érvényre jut / kerül* – *érvényre juttat*.

1. 3. A funkciógék és a vonzat problémája

A funkciógés szerkezetek mint komplex régensek üres helyeket nyitnak maguk körül, amelyeket a szerkezet kötelező, illetve fakultatív vonzatai foglalnak el, kialakítva ezáltal a funkciógés szerkezet vonzatkeretét.² A szerkezet fordítása szempontjából fontos, hogy a vonzatkeret kialakításában a funkcióige és a főnévi komponens egyaránt részt vállal, hiszen a célnyelvi mondatnak mindkét komponens vonzatait tartalmaznia kell abban az esetben is, ha a fordítás jelentésszervezéssel történik.

Például a szubjektum – a funkcióige jelenléte miatt – általában a funkciógés szerkezet kötelező vonzata, azonban a szubjektum szemantikai jegyeire elsődlegesen a főnévi komponens gyakorol szelekciós hatást³: pl.: a *Hilfe leisten* funkciógés szerkezet esetén a *Hilfe* főnév cselekvő szubjektumra utal. Példánkban a főnévi komponens a célnyelvi igével (*segít*) megegyező jelentéstartalmú forrásnyelvi igéből (*helfen*) képzett deverbális főnév, a funkciógés szerkezet vonzatstruktúrája megegyező (vagy igen hasonló) elemeket tartalmaz, s így a forrásnyelvi vonzatok „átvétele” általában nem okoz gondot. A vonzatok szintaktikai reprezentációjában⁴ azonban – a forrásnyelv és a célnyelv eltérő grammatikai rendszere miatt – eltérések mutatkoznak, ezért a funkciógés szerkezetek jelentésszervezéssel történő fordításakor további morfoszintaktikai átalakításokat kell elvégeznünk. Felmerül tehát a kérdés, hogy a szintaktikai reprezentációban mutatkozó eltérések befolyásolják-e a fordítók döntését a funkciógés szerkezetek németről magyarra történő fordításakor.

2. A funkcióigés szerkezetek jelentésösszevonással történő fordításának feltételei

Ahogy azt a fentiekben láttuk, a funkcióigés szerkezetek olyan speciális ismérvekkel rendelkeznek, amelyek a fordítás során nemcsak a megfelelő célnyelvi funkcióigés szerkezet, hanem az igék használatát is lehetővé teszik:

Forrásnyelvi funkcióigés szerkezet	Célnyelvi funkcióigés szerkezet	Célnyelvi egyszerű ige
die Einwilligung geben	beleegyezését adja	beleegyezik
Hilfe leisten	segítséget nyújt	segít
Kritik üben	kritikát gyakorol	kritizál
in Schutz nehmen	védelmébe vesz	védelmesz

Magyar nyelvre történő fordítás esetében a fordítók általában előnyben részesítik az igéket – s így, annak ellenére, hogy a forrásnyelvi funkcióigés szerkezetek az esetek többségében hasonló ige-főnév szerkezetekkel is fordíthatók lennének –, a magyar célnyelvi szövegekre az igék használatának a gyakorisága jellemző. A forrásnyelvi funkcióigés szerkezet és a célnyelvi ige eltérő vonzatstruktúrája miatt azonban a célnyelvi mondatban további átváltási műveletek (pl.: grammatikai betoldás, kihagyás, áthelyezés, csere stb.) elvégzése szükséges:

Guten Abend, sagte er und **gab ihr einen Kuß**. (Kästner 27)

Jó estét – mondta, és **megcsókolta anyját**. (Horváth 29)

Ich **hatte, ich weiß nicht warum, den Eindruck**, dieser Mann müsse plötzlich gealtert sein. (Zweig 62)

Nem tudom miért, de úgy éreztem, hogy ez az ember hirtelen öregedett meg. (Fónagy 65)

A funkcióigés szerkezetek fordítási lehetőségeinek konkrét szövegekben történő vizsgálata alapján feltárhatók azok az okok, amelyek a vonzatstruktúrával függnek össze, és a célnyelvi mondat morfoszintaktikai szerkezetének átalakítását indokolják. A lehetőségek számbavételéhez a következő axiómákból célszerű kiindulni:

1. Amennyiben egy adott forrásnyelvi funkcióigés szerkezet olyan szintaktikai környezetben fordul elő, hogy vonzatstruktúrája elvileg igével és funkcióigés szerkezettel történő fordítást is lehetővé tesz, a választás az egyén, adott esetben a fordító nyelvi kompetenciájától (szubjektív ok), illetve a szöveg jellegétől, műfajától, stilisztikai jellemzőitől függ (objektív ok):

... der Anblick essender und trinkender Gewaltiger **hatte** sie immer **in Erregung versetzt**. (Böll 10)

... az evő-ivó hatalmasok látványa mindig **felizgatta**. (Doromby 9)

A fenti példában a jelentésösszevonás alkalmazása a fordító döntésétől függött, hiszen a forrásnyelvi funkcióigés szerkezet hasonló célnyelvi szerkezettel is fordítható: *az evő-ivó hatalmasok látványa mindig izgalomba hozta*.

Szakszövegek esetében azonban a funkcióigés szerkezetek sokkal nagyobb számban őrződnek meg, mint a szépirodalomban.

2. Magyarra történő fordítás esetén gyakoribb a funkcióigés szerkezetek igével való fordítása. Ennek a magyarázata – többek között – abban rejlik, hogy az analitikus igei formákat kedvelő német nyelvvél szemben, a magyarra – általánosságban is – a szintetikus formák használata a jellemző:

Nehmen Sie sich in Acht! – Vigyázzon!

Soll ich anspannen? – Befogjak?

Ich mache mir Sorgen um dich. – Aggódok érted.

3. Amennyiben egy adott forrásnyelvi funkcióigés szerkezet olyan szintaktikai környezetben fordul elő, hogy vonzatait a célnyelvi ige nem tudja „átvenni”, a célnyelvi funkcióigés szerkezet használata elkerülhetetlen, a jelentésösszevonás átváltási művelete nem alkalmazható.

4. Végül vannak olyan funkcióigés szerkezetek, amelyeknek nincs magyar igei megfelelője, ezekben az esetekben is magától értetődik a célnyelvi funkcióigés szerkezet használata:

zur Verantwortung ziehen – felelősségre von,

in Aussicht stellen – kilátásba helyez,

in Kraft treten – hatályba lép stb.

A funkcióigés szerkezetek jelentésösszevonással történő fordítási feltételeinek a meghatározásakor figyelembe kell tehát venni a funkcióigés szerkezet szintaktikai környezetében lévő vonzatokat, illetve az általuk kifejezett tárgyi szituációt és annak összetevőit.

A tárgyi szituáció jellemzően több szubsztanciális (pl.: konkrét tárgyak, személyek, elvont jelenségek stb.), valamint egy nem-szubsztanciális (folyamatok, cselekvések, állapotok, viszonyok kifejezésére alkalmas) összetevőből áll, és a világnak azt a szeletét tükrözi, amelyet gondolatainkban feldolgozunk, és a kommunikáció folyamán nyelvi formába öntünk (Lévai 2000: 39). A tárgyi szituáció szubsztanciális összetevőit nyelvi szinten a funkcióigés szerkezet bővítményei jelölik, amelyek elsődleges funkciója az, hogy mondatainkban grammatikai alanyként, tárgyként, illetve határozóként vagy jelzőként szerepeljenek. Ugyanakkor a nem-szubsztanciákat jelölő funkcióigés szerkezetek a mondatsszervező állítmány szerepét töltik be, és a szubsztanciális összetevők alkalmi vagy állandó jegyei, összekapcsolói, illetve elrendezői (Lévai 2000: 39-40).

Az elmondottakból az következik, hogy a szubsztanciális összetevők, illetve az azokat jelölő névszók helyettesítése általában a tárgyi szituáció megváltoztatását vonja maga után, míg a nem-szubsztanciális elemek cseréje lehetséges a tárgyi szituáció megváltoztatása nélkül is. A nem-szubsztanciális elem helyettesítése – az adott tárgyi szituáció megváltoztatása nélkül – csak olyan formában valósítható meg, amely az adott szituáció szubsztanciális elemeit maximálisan figyelembe veszi.

Amennyiben a funkcióigés szerkezetet egy olyan másik nem-szubsztanciális elemet jelölő nyelvi egységgel (egyszerű igével) fordítjuk a célnyelvre, amelyik nem képes az adott tárgyi szituáció minden egyes szubsztanciális elemének az átfogására, úgy nyelvi szinten vagy az eredetitől eltérő, vagy pedig valamilyen okból nem megfelelő fordítást kapunk. Másként fogalmazva: a tárgyi szituáció fentebb ismertetett összetevőire vonatkozó megállapításokból arra a következtetésre jutunk, hogy egy adott forrásnyelvi funkcióigés szerkezet fordítása egy célnyelvi régenssel –

a jelentés megváltoztatása nélkül – csak abban az esetben valósítható meg, ha a célnyelvi régens a forrásnyelvi régenshez hasonlóan alkalmas a valóság szintjét képező tárgyi szituáció minden releváns szubsztanciális elemének a megszervezésére. Ha a célnyelvi régens kevesebb szubsztanciális elem megszervezésére képes, vagy több, illetve más szubsztanciális elem jelenlétét igényli a szituáció teljességéhez, mint a forrásnyelvi régens, úgy a régensok egymással történő fordítása adott mondatokban – az eredeti jelentés megőrzésével – nem valósítható meg.

Abban az esetben, ha a komplex régens szerepét betöltő forrásnyelvi funkcióígés szerkezet és a célnyelvi egyszerű igei régens szemantikai reprezentációja⁵ az adott szöveggörnyezetben eltérő, úgy a fordításban sérülhet a théta kritérium⁶. Miután a szépirodalmi művek fordítói arra törekcszenek, hogy a forrásnyelvi mondatban szereplő összes théta szerepet – a célnyelvi egységeknek megfelelően – transzformálják, eltérő szemantikai reprezentáció esetén nem alkalmazzák a jelentésösszevonással történő fordítást.

3. A funkcióígés szerkezetek fordításának lehetőségei

Az irodalmi művekben a funkcióígés szerkezetek igével történő fordítása jellemzően csak a szituáció teljességét megőrző, azonos théta szerepeket tartalmazó vonzatstruktúra megléte esetén fordul elő. Az alábbi mondatokban például a forrásnyelvi funkcióígés szerkezet egyszerű igei régenssel történő fordítása nem ütközik akadályba, mert a mondatban szereplő alanyi és tárgyi bővítmények egyaránt alkalmasak mind a forrásnyelvi komplex, mind pedig a célnyelvi egyszerű régens argumentumpozícióinak a betöltésére:

Dieses *Ereignis brachte die ganze Gesellschaft in Bewegung*. (Chamisso 80)

Ez az *esemény az egész társaságot megmozgatta*. (Babarczy 81)

A következő példákban az alany, illetve a helyhatározó vonatkozásában figyelhetünk meg hasonló jelenséget:

... und in dem Augenblick, wo die kleine, aber offenbar ungewöhnlich zugkräftige *Maschine sich in Bewegung setzt*, beginnt der eigentlich abenteuerliche Teil der Fahrt. (Mann 11)

... és mihelyt a kicsiny, de szemlátomást erőteljes *mozdony elindul*, megkezdődik az utazás igazán kalandos szakasza. (Szöllősy 7)

Vielleicht sind sie verschwenderisch geworden und *geben ein Fest in einem Wirtshausgarten*, ... (Kafka 6)

Talán tékozlók lettek közben, és *vendéglőkertben ünnepelnek*, ... (Györffy, Tandori 6)

Mitten im Hof *nahmen wir Abschied*, es sei besser, meinte er, von einer flackernden Angst erfüllt, daß wir uns noch vor Anbruch des Morgens trennten, doch kehrte er mich noch einmal um: da stand er mir mit erhobener Waffe gegenüber. (Dürrenmatt 112)

Az udvar közepén *elbúcsúztunk*, jobb, mondta, és fellobbanó félelem töltötte el, ha elválunk, még mielőtt megvirradna, én azonban még egyszer visszafordultam: ő pedig ott állt velem szemben fölemelt fegyverrel. (Adamik 113)

Minthogy a funkcióigés szerkezetek igei régenssel történő fordítása – többek között – a vonzatok függvénye, célszerűnek látszik a funkcióigés szerkezetek és az igeik vonzatkeretének összevetése. Elvileg az alábbi lehetőségek fordulhatnak elő:

- A forrásnyelvi funkcióigés szerkezet vonzatkerete megegyezik a célnyelvi igei régens vonzatkeretével.
- A forrásnyelvi funkcióigés szerkezet vonzatkerete csak a szemantikai reprezentáció szintjén egyezik meg a célnyelvi igei régens vonzatkeretével (a szintaktikai reprezentáció szintjén nem).
- A forrásnyelvi funkcióigés szerkezet vonzatkerete eltér a célnyelvi igei régens vonzatkeretétől.

A fentiek alapján a funkcióigés szerkezetek igeikkel történő fordításának az alábbi fő eseteit különíthetjük el:

- A forrásnyelvi funkcióigés szerkezet jelentésszervezéssel (célnyelvi igei régenssel) fordítható,
- A forrásnyelvi funkcióigés szerkezet jelentésszervezéssel (célnyelvi igei régenssel) történő fordítása a vonzatok morfoszintaktikai átalakítását eredményezi,
- A forrásnyelvi funkcióigés szerkezet a théta kritérium megsértése nélkül nem fordítható célnyelvi igei régenssel.

4. Forrásnyelvi funkcióigés szerkezet igei régenssel történő fordítására

4. 1. Példák a vonzatkeret megőrzésére

Német-magyar fordítások egybevető elemzésének tanúsága szerint a német forrásnyelvi szövegekben előforduló funkcióigés szerkezetek a legtöbb esetben fordíthatók jelentésszervezéssel:

Hans und Tonio **hatten Zeit**, nach der Schule spazieren zu gehen, ... (Mann 8)
Hans és Tonio **ráértek** iskola után sétálni, ... (Lányi 290)

Als diese den Schneider so sprechen hörten, **bekamen sie Angst**, sie liefen Hals über Kopf davon, und keiner wagte sich mehr zurück. Also war und blieb das Schneiderlein sein Lebtage König. (Grimm 174)

Amikor a szolgák meghallották, mit mond a szabó, **megrémültek**, nyakukba szedték a lábukat, világgá futottak, és soha többé nem merészkedtek vissza. Így hát a szabócska haláláig király maradt. (Kincses, Gyárfás 175)

„Wer sind Sie?” fragte ich. Er **gab keine Antwort**. (Dürrenmatt 70)

- Ki maga? - kérdeztem. Nem **válaszolt**. (Adamik 71)

4. 2. Példák a vonzatkeret módosulására

A továbbiakban olyan példákat látunk majd, amelyekben a célnyelvi igei régens a szintaktikai környezet megváltozását vonja maga után. Ennek az az oka, hogy a német funkcióigés szerkezetek szintaktikai reprezentációja eltér a magyar ige vonzatainak morfoszintaktikai megformálásától. Fontos azonban megjegyeznünk, hogy az eltérések a szemantikai reprezentáció szintjét nem érintik:

Der ehemalige Ehemann, der biedere Textilarbeiter Wilhelm Brettloh, von dem die Blum wegen böswilligen Verlassens schuldig geschrieben ist, **gab der ZEITUNG** noch bereitwilliger **Auskunft**. (Böll 41)

Katharina Blum volt férje, Wilhelm Brettloh, ez a derék textilgyári munkás, akivel szemben feleségét hűtlen elhagyásban mondta ki vétkesnek a valóperes bíróság, még készségesebben **tájékoztatta** a ZEITUNG-ot. (Bor 30)

Mein Sohn **weiß** übrigens besser **mit solchen Daten Bescheid**. (Mann 1974: 23)

A fiam különben jobban **eligazodik** az **efféle dátumok közt**. (Lányi 19)

... als sei es dumm und gemein, **daran Anstoß zu nehmen**, ... (Mann 10)

... hogy ostoba és komisz dolog **ezen megütközni**, ... (Lányi 291)

Gyakori az a jelenség, amikor a célnyelvi igei régens viszonyító elem nélkül fordul elő, a komplex régens ellenben meghatározott **előljárószóval** használatos. Ilyenkor a funkcióigés szerkezet vonzatkeretében szereplő előljárószóval álló függő esetben lévő főnév vagy névszó a célnyelvi ige vonzatkeretében előljárószó nélküli függő esetben álló főnévvé vagy névmássá transzformálódik:

Der servile Gastwirt hatte wohl nicht einmal gewagt, ihr **von dem Votum des Doktors Mitteilung zu machen**. (Mann 17)

A szolgálalkú szállodás nyilván nem is merészelte **közölni** vele **a doktor nyilatkozatát**. (Sárközi 65)

Selbst wußte ich nicht, wie es kam, daß ich einen unaussprechlichen **Haß auf die warf**, denen ich Schmuck gefertigt. (Hoffmann 1969: 60)

Magam sem tudtam, hogyan történt, de kimondhatatlanul **meggyűlöltem mindenkit**, akinek valamilyen ékszer készítettem. (Gergely 194)

Die Frau, die **Mitleid mit dem treuen Tier hatte**, antwortete: ... (Grimm 72)

Az asszony **megsajnálta a hűséges jószágot**, és így beszélt: ... (Kincses 73)

Az alábbi példamondatban azt látjuk, hogy az előljárószó megléte a német funkcióigés szerkezetben, illetve hiánya a magyar igei régens mellett, befolyásolja a további bővítmények morfoszintaktikai megformálását is:

Bei diesen Worten aber **brach** der alte Monsieur Johann Buddenbrook einfach **in Gelächter aus**, **in sein helles, verkniffenes Kichern**, das er heimlich in Bereitschaft gehalten hatte. (Mann 9)

De már erre Johann Buddenbrook, az öreg monsieur, egyszerűen **elkacagta** magát **harsány, kipukkanó nevetéssel**, amelyet mintegy készenlétben tartott. (Lányi 6)

Külön meg kell említenünk azokat az eseteket, amikor a morfoszintaktikai szinten mutatkozó eltérések kizárólag a **fakultatív** vonzatokat érintik. Ilyenkor a forrásnyelvi funkcióigés szerkezet attól függetlenül fordítható jelentésösszevonással a célnyelvre, hogy a fakultatív vonzat megjelenik-e a célnyelvi ige szintaktikai környezetében:

Czentovic **hob den Blick** und musterte unsere Reihen. (Zweig 54)

Czentovic **felpillantott** a **sakktábláról**, és szeme végigmustrált bennünket. (Fónagy 55)

Für Stunden im voraus muß ich **Bestimmungen treffen**. (Kafka 6)

Órákra előre kell **döntennem erről-arról**. (Györffy, Tandori 6)

Befejezés

Szépirodalmi szövegeket vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a funkcióigés szerkezet igével történő fordításának egyik feltétele az azonos szemantikai reprezentáció. Amennyiben az adott mondatok argumentumai a komplex régenstől és az igei régenstől is ugyanazt a théta-szerepet kapják, a funkcióigés szerkezetek – további átváltási műveletek elvégzését követően – a mondat értelmének megváltoztatása nélkül fordíthatók a megfelelő célnyelvi igével. Megegyező szemantikai reprezentáció esetén a fordító felelőssége annak eldöntése, hogy milyen célnyelvi régens kerül a lefordított szövegbe: a kétkomponensű komplex régens vagy az egyszerű igei régens.

A funkcióigés szerkezetek jelentésszszvevonással történő fordításában fontos szerepe van a forrásnyelvi funkcióigés szerkezet, illetve a célnyelvi ige szintaktikai környezetének. A példák tanúsága szerint nem tartozik azonban a jelentésszszvevonással történő fordítás feltételei közé az azonos szintaktikai reprezentáció. A forrásnyelvi funkcióigés szerkezet célnyelvi igei régenssel történő fordítása az esetek többségében a vonzatstruktúra átalakítását eredményezi. Az átalakítás konkrét okai rendkívül szerteágazóak, ám magyarázatuk minden esetben a két nyelv grammatikai rendszere között mutatkozó különbségekben keresendő.

Előfordul, hogy az átalakítások okai annyira egyediak, hogy semmiféle általános következtetés levonását sem teszik lehetővé. Rendszerint azonban a forrásnyelvi komplex régensnek egyszerű igei régenssel történő fordítása és az ezzel párhuzamosan megfigyelhető morfoszintaktikai változások bizonyos szabályszerűségekre engednek következtetni. Ezen szabályszerűségek feltárása és csoportosítása túlmutat jelen dolgozat keretein és további kutatásokat igényel.

Jegyzetek

¹ A régensnek a nyelv azon elemei, amelyek az őket tartalmazó mondatokban bizonyos számú, meghatározott szemantikai és morfoszintaktikai tulajdonságokkal rendelkező nyelvi egység jelenlétét követelik meg, illetve teszik lehetővé. A grammatikailag helyesnek minősíthető mondatokban régensnek csak meghatározott jelentéskörbe tartozó és meghatározott grammatikai tulajdonságokkal felruházott vonzataikkal fordulnak elő. Régensek nem csak igék, hanem más szófajokhoz tartozó szavak és szókapcsolatok (pl.: funkcióigés szerkezetek) is lehetnek. (bővebben: Komlósy 1983, 1992)

² A vonzatkeret mindazon vonzatoknak rendszert alkotó összessége, amelyeknek jelenlétét és tulajdonságait egy mondaton belül valamely régens határozza meg. Egy-egy régens vonzatai tehát együttesen alkotják a vonzatkeretet, vagy más terminológiával a vonzatstruktúrát.

³ A régensnek jelentése az egyes argumentumpozíciókhoz meghatározott szemantikai korlátokat is társít, mintegy megválogatva ezáltal a vonzatait. Ebben az értelemben a régens behatárolja vonzatainak szemantikai jegyeit, vagyis szemantikai szelekciót gyakorol a vonzatokra. A vonzat jelentéskörének korlátozása a régens részéről azért szükséges, hogy szemantikailag jól formált, a valóságban is lehetséges szituációt ábrázoló mondatok jöjjenek létre.

A szemantikailag jól formált mondatok létrejöttének alapvető feltétele, hogy minden egyes argumentumhelyre megfelelő, a régens jelentése által előírt szemantikai jegyekkel rendelkező

argumentum kerüljön. A szemantikai szelekciónak köszönhetően minden egyes argumentumhelyre olyan argumentum kerül, amely kielégíti az adott hellyel szemben támasztott szemantikai elvárásokat.

⁴ A szintaktikai reprezentáció a vonzatok grammatikai tulajdonságainak leírása, a vonzathelyek felsorolása és az egyes vonzathelyekhez tartozó esztragonok kijelölése. (pl. az *ad* ige esetében az átadott tárgyesetbe, a kapó részeshatározós esetbe kerül).

⁵ A szemantikai reprezentáció egy adott nyelvi egység jelentésének formális leírása, az esetek többségében parafrázis segítségével (pl. *ad* = valaki átengedi valami birtoklásának a jogát valakinek). A régenszek szemantikai reprezentációja általában üres helyeket tartalmaz, amelyeket a vonzataik töltenek ki.

⁶ A théta kritérium azt határozza meg, hogy egy az adott régens mellett a megfelelő, minden szempontot kielégítő vonzatok szerepeljenek. Előírja, hogy egyfelől a régens szemantikai struktúrája által determinált összes théta szerepet (Agens, Patiens, Experiens, Instrumentum stb.) ki kell osztani az arra alkalmas referenciális nyelvi egységeknek, másfelől pedig minden théta szerepet igénylő nyelvi egységnek meg kell kapnia a megfelelő théta szerepet.

Irodalom

- Bassola P. 1995. *Funktionsverben im Deutschen und im Ungarischen*. Habilitációs előadás. Budapest.
- Helbig, G. 1984. Probleme der Beschreibung von FVG im Deutschen. *Studien zur deutschen Syntax*. 2. Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie. 163-185.
- Keszler B. 1992. A mai magyar nyelv szófaji rendszere. In: Kozocsa S. G. – Laczkó K. (szerk.) *Emlékkönyv Rácz Endre hetvenedik születésnapjára*. Budapest: ELTE. 131-139.
- Keszler B. 1994. A mai magyar nyelv szófaji rendszere. In: Faluvégi K. – Keszler B. – Laczkó K. (szerk.) *Magyar leíró nyelvtani segédkönyv*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Klaudy K. 1997. *Fordítás II. Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. – Salánki Á. 2000. *Német-magyar fordítástechnika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Klaudy K. – Simigné Fenyő S. 1996. *Angol – magyar fordítástechnika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Komlósy A. 1983. *Vonzatok és szabad határozók az egyszerű mondatban. A Fejezetek egy magyar strukturális mondatból munkálat próbafejete*. Kézirat. MTA Nyelvtudományi Intézete Budapest.
- Komlósy A. 1992. Régenszek és vonzatok. In: Kiefer F. (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan. 1. Mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Lévai B. 2000. *Egzisztenciális és lokális mondatok az angol és az orosz nyelvben*. Debrecen: Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója.
- Mordvilko, A. P. 1964. Мордвилко, А. П. *Очерки по русской фразеологии. Именные и глагольные фразеологические обороты*. Москва: Русский язык.
- Polenz, P. 1987. Funktionsverben, Funktionsverbgefüge und Verwandtes – Vorschläge zur satzsemantischen Lexikographie. *Zeitschrift für germanistische Linguistik* 15: 169-189.

- Prohászka J. 1956. Az ige körülírása sokszor fölösleges szószaporítással. *Magyar Nyelvőr* 80. évf. 185-193.
- Schumacher, H. (szerk.) 1986. *Verben in Feldern: Valenzwörterbuch zur Syntax und Semantik deutscher Verben*. Berlin – New York: de Gruyter.
- Sommerfeldt, K. E. 1980. Zur Valenz von Funktionsgefügen. *Deutsch als Fremdsprache* 17: 194-297.

Szépirodalmi források

- Böll, H. 1974. *Billiard um halb zehn*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Böll, H. 2001. *Billiárd fél tízkor*. Budapest: Magyar Könyvklub. Fordította: Dorombay Károly
- Böll, H. 1998. *Die verlorene Ehre der Katharina Blum*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Böll, H. 1977. *Katharina Blum elvesztett tisztessége*. Budapest: Európa Könyvkiadó. Fordította: Bor Ambrus.
- Chamisso, A. von 1997. *Peter Schemils wundersame Geschichte* (Peter Schemil csodálatos története), Szeged: Grimm Kiadó. Fordította: Babarczy Eszter
- Dürrenmatt, F. 1997. Die Falle. In: *Die Falle – Erzählungen*. (A csapda In: A csapda – Elbeszélések). Noran Verlag. Fordította.: Adamik Lajos.
- Brüder Grimm 1988. *Berühmte Märchen*. Hamburg: Cecilie Dressler Verlag.
- Grimm-testvérek 1996. *Híres mesék*. Budapest: Noran Könyvkiadó. Fordította: Kincses Edit, Gyárfás Endre
- Brüder Grimm 2003. *Berühmte Märchen II.* (Híres mesék II.) Budapest: Noran Könyvkiadó. Fordította: Kincses Edit, Gyárfás Endre
- Hoffmann, E. T. A 1969. *Das Fräulein von Scuderi*. Stuttgart: Verlag Philipp Reclam.
- Hoffmann, E. T. A. 1987. *Scuderi kisasszony*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó. Fordította: Gergely Erzsébet.
- Kafka, F. 1997. *Ein Bericht für eine Akademie* (Jelentés az Akadémiának). Budapest: Noran Könyvkiadó. Fordította: Györfly Miklós, Tandori Dezső
- Kästner, E. 1996. *Drei Männer im Schnee*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag. (11. Auflage)
- Kästner, E. 1957. *Három ember a hóban*. Budapest: Táncsics Könyvkiadó. Fordította: Horváth Zoltán
- Mann, T. 1974. *Buddenbrooks*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Mann, T. 1991. *A Buddenbrook ház*. Budapest: Európa Kiadó. Fordította: Lányi Viktor.
- Mann, T. 1989. *Mario und der Zauberer*. Frankfurt am Main: Fischer Verlag.
- Mann, T. 1999. Mario és a varázsló. In: *Irodalmi szöveggyűjtemény IV*. Budapest: Krónika Nova Kiadó Kft. 62-93.
- Mann, T. 1994. *Tonio Kröger*. Berlin: Fischer Verlag.
- Mann, T. 1968. Tonio Kröger. In: *Elbeszélések*. Budapest: Magyar Helikon. Fordította: Lányi Viktor.
- Zweig, S. 1996. *Schachnovelle*. Zürich: Atrium Verlag.
- Zweig, S. 1996. *Sakknovella*. Budapest: Noran Könyvkiadó. Fordította: Fónagy Iván.